

ՏԱՐՄԱՆԻ ԶԱՐԻՐ

(Գօթիձականի մը յոշագրութիւններէն)

Ապրիլ 1, Չորեքշաբթի առաւօտ է. ո՛ր և է չարագուշակ ոգևորութիւն չկայ հոս. ամեն ինչ լաւ է. իրերու ընթացքը կը թուի ըլլալ յաջող և բնականոն : Մենք Գօլէճի մէջ պարապ ենք և պտտտնեցող կ'անցնենք մեր ժամանակը, որովհետեւ Զատիկի առթիւ դպրոցական արձակուրդը կը վայելենք :

Առանայի առտուան շոգեկառքը գէշ լուրեր կը բերէ. կացութիւնը սոսկալի է. 200 զինուոր կ'ուզուի տեղւոյս կառավարութենէն Առանայի անդորրութիւնը ապահովելու համար. Պաշտպանութեան ալ ջոկատը կը զրկուի ժամանակին, որ ամենակարգի բաժին մը կ'առնէ հայութիւնը փճացնելու ծրագրուած գործին մէջ. Թուրք կառավարութիւնը այսպէս կ'ըմբռնէ հանդարտութիւնը վերահաստատելու միջոցը.... :

Այս դէպքը բնականաբար ահաւոր տուրաւորութիւն մը կ'ընէ մեր վրայ : Դա մոկլիեան սուրը մեր գլխուն վրայ իր սարսուռը կը պտտոցնէ : Պոլսոյ կացութեան վրայ ո՛ր և է լուր չունինք. անոր համար չենք կրնար մի հակասահմանադրական միջոցառումներ իրականացնելու, որոնք կառավարութեան վերաբերումին մէջ սակայն տիրող ոգևորութիւնը, կասկածոտ երթիկներէն կ'անցնենք, և թուրք խուժանին արտայայտած երկոյթը՝ կուտակուող ամպերու փոթորիկը կը նախազգացնեն մեզի. ու կը սպասենք :

Այդ օրը ո՛ր և է միջադէպ չպատահիր, իրիկունը ժամը ¹/₂ին շուկայ կ'երթանք. « Մագամ Զարարած »-էն զատ միւսները բոց են. սակայն հոն մի անօրինակ ոգևորութիւն կը տիրէ. Թուրք խուժանը բիրեւրով և զէնքերով կը շրջագայի. խմբակներու միջև փոխանակուած գաղտնի և կասկածոտ խօսակցութիւնները անմիջապէս կը յիշեցնեն մեզ անցնալի ջարդա-

կան կազմակերպութիւնները, կառավարութեան շէնքը այս շուկային մէջ է, որուն առջև խուժանը համարձակօրէն կը շրջագայի :

Զանոնք ցրուելու ո՛չ մէկ ջանք, ո՛չ մէկ շարժում. կը զգանք թէ յիմարութիւն մ'է որ գործած ենք շուկայ գալով, և առանց շփոթութիւն արտայայտելու գօլէճ կը վերադառնանք, և կը պատուիրենք դպրոցականներուն որ դուրս չելլեն :

Հինգշաբթի առաւօտուն կացութիւնը աւելի ծանրակշիռ կը դառնայ, բայց ո՛ր և է որոշ երկիւղ չենք ունենար. քանի որ 200 զինուոր գնաց Առանա, կը մտածեմ թէ անդորրութիւնը կարելի պիտի ըլլայ վերահաստատել :

Տր. Քրիսթի, Գօլէճի յարգելի տնօրէնը, որ զէպքի միջոցին Առանա կը գտնուէր և ականատես եղած էր այդ վայրագ պաշտպանութեան սխրագործութիւններուն, բացայայտօրէն յայտարարեց տեղւոյս տեղակալին և ըսաւ. « Այդ զինուորները փոխանակ Առանա զրկելու կախաղան պէտք էիք հանել » : Անոնք թուրք խուժանին միանալով յառաջ տարած են շարքը և աւելր :

Բայց մենք ասոնցմէ լուր չունինք դեռ. առաւօտեան կառաշարին կը սպասենք : Գօլէճի բարձրագոյն ննջարանէն կը դիտենք այն ճամբան որ զէպի կայարան կ'առաջնորդէ. վայրաշարժը կը սուլէ ուժգին. վախը կը սկսի. կը նշմարենք որ Իսլամ խուժանը կայարանէն պահականոց կը շտապէ : Պահականոցը մեր գօլէճին շատ մօտ ըլլալով՝ կրնանք տեսնել բոլոր անցքերը. տեսարանը սպառնալից է. խուժանին զէնք կը բաշխուի, և ահագին քանակութեամբ զենք. կառավարութիւնը հիմա կ'ուզէ դաւապարտութիւնը մի քանի պարագլուխներու վրայ նետել. իբր թէ անոնք բռնի ուզեր են առնել զէնքերը. բայց մենք ո՛ր և է ընդդիմադիր ջանք չընշմարեցինք : Կառավարութիւնը հարկաւ չէր կրնար պաշտօնապէս այս հակամարդկային պայքարը մղել Հայուն դէմ. բայց նենգութեամբ գործուած դաւաճանութիւնը...

Փայմագամը և իսլամ ականաւորները պահակի դերը ստանձնելու և մեզ խարեւու չարութիւնը կը գործեն. նոյն իսկ երդումներով կը հաւաստեն մեզ թէ բան մը չկայ. և խստիւ կը պատուիրեն մեզի որ դուրս չելլենք: Արդեօք « օտար հաստատութիւնները պաշտպանեցէք » ծրագիրն էր առ որ մի քանի պահակներ կը դրուին մեր դրան առջև. մենք մասամբ կը կռահենք նիւթուած թակարդը. թէ և չենք գիտեր թէ ինչ վիճակի մէջ է Պոլսը, սակայն դիտելով որ տեղական կառավարութիւնը, պարագլուխ ունենալով թոյլ, հեղգ և վատ փայմագամ մը, դիմադրութեան ո՛ր և է շարժում ցոյց չտար օրուան տագնապալի հոսանքին դէմ, կը հասկնանք որ հին ըէթիմական քաղաքականութիւնն է որ կը տիրէ:

Էյրեֆները ձեռքի տակէ քաջաւերելէ ետք խուժանին ոճրագործ ծրագիրները, դուրս կ'ելլեն իրենց բոյներէն, կը զգնուն ըստութեան դիմակը, և ապահովութիւն կը քարոզեն. ո՛վ խաբեքայութիւն, ո՛վ նենգածեռ և կեղծապարիշտ ստորնութիւն: Այսօրը կօզմայի պանդոկին մէջ հայ կառապան մը կը սպաննեն, անոր ըով ձկանեկ գտած ըլլալու պատրուակով. կառավարութիւնը խուժանին ձեռքը անցած է. կը դատապարտէ և կը սպաննէ: Այս մանրամասնութիւնները կ'ընեմ, ցուցնելով թէ ինչպէս խուժանը կը պատրաստուէր ուրբաթ օրուան, և կառավարութիւնը կը տեսնէր ամեն ինչ, ու եթէ ոչինչ չէր ընէր խուժանը ցրուելու, կը նշանակէ թէ կը քաջալիբէր զայն: Հայերը իրենց խանութները գոցեր էին և իրենց բնակարաններուն մէջ ապաստանած. բաւական թիւով ընտանիքներ ալ Գօլէն եկեր էին:

Էյրեֆները (ականաւորներ) լրբութիւնը կ'ունենային համոզելու. հայերը որ բանային իրենց խանութները. դիւրամարս որսի այդ գոհնիկ ու անամօթ սիրահարները....:

Այդ օրը ուրիշ միջադէպ չպատահիր. բայց գիշերը չենք կրնար քնանալ. յու-

սահատութեան մղձաւանջը կը ծանրանայ մեր վրայ. սոսկալի վաղորդայնի մը ուրուականը կը սարսէ զմեզ. ու կը պապենք վաղուան:

Ուրբաթ առաւօտ է: Ուրբաթ... իսլամական պատմութեան մէջ արդեօք կարելի է հաշուել կարմիր, արիւնաներկ ու մեղապարտ ուրբաթներու համագումարը: Ատանայէն առտուան traine կուգայ. վայկեանը գերազանցապէս վճռական է. ինչպէս կը հասկցուի պաշտօնական տեղեկութիւններէ, շոգեկառոյց պաշտօնէութիւնը ըռնի կերպով կը ստիպուի Տարսոն փոխադրել 60-70ի մօտ ծարաւի թուրքեր, որոնք անբաւական համարելով Ատանայի մէջ իրենց գործած աւերը, Տարսոն կը դիմեն սկսուած սիրագործութիւնները ի գլուխ հանելու համար:

« Ատանայի մէջ իսլամ շինաց », կը պոռայ այդ խուժանը, « Դեռ ինչ կ'ըսապատէք ». 2-3 Հայեր կը սպաննուին կայսրանը, որոնք Մէրսին փախչելու համար հոն գացեր էին: Ահա իսլամ խուժանը գործի սկսած է. նորէն պահականոց դիմողներ կան, որոնք մնացած բոլոր զէնքերը գրաւելէ յետոյ, կը դիմեն Հայ փողոցները, մարթինները և ըէօլ-վէրները կը շաչեն. փողոցներէն փախչիլ անկարելի է. գնդակները կը սուբան աւմեն կողմ. խուճապ տանիքէ տանիք:

Կը դիտենք որ մեր փողոցէն ոչ ոք չանցնիր. բացարձակօրէն ակներև կը թուի թէ խուժանը խստիւ պատուիրուած է ո՛ր և է ցոյց չընել մեր հաստատութեան դէմ: Գօլէնը պարիսպ չունի. ամեն կերպով զուրկ է պաշտպանութեան միջոցներէ, մանաւանդ՝ պահականոցի առջև պարզուող առաջին հաստատութիւնն է, ուր արդէն հայերու ստուար բազմութիւն մը ապաստանած է: Մեզի դէմ ո՛ր և է ցոյց չըլլար:

Տը. Քրիսթի, իր փեսան Մը. Բօճըրս, և ուսուցիչներէն Մը. Կիպլնա Ատանա կը գտնուէին. Տիկին Քրիսթի, զգալով կացութեան դժուարութիւնը, խստիւ պատուիրեց որ զպրոցէն ու և է զէնք չպար-

պուրի • Տիկին Քրիսթի գերագանց ազնուութիւն և հիանալի քաջութիւն ցոյց տուաւ վտանգին դէմ. դպրոցի դուռը բաց էր բոլոր Հայութեան առջև. Արհաւիրքի և սարսափի ահաւորութենէն խուսափող հայութիւնը ամենակեղծ ընդունելութիւն կը գտնէր. և պէտք է մտածել թէ եթէ Ամերիկեան այս հաստատութիւնը չըլլար՝ հայութիւնը շատ բան պիտի կորսնցնէր անխուսափելի օրէն. Մինչև իրիկուն 4000 է աւելի հայեր բերուեցան պահակներու պաշտպանութեամբ. Այդ ցածագի պահակները իրենց ապաւինող հայերէն առին ատրճանակները, և նոյն իսկ կողոպտեցին անոնց զրամները. Այդ ինքնակոչ, գող և հայասպան պահակները տուններու թալաւնումին և հրդեհումին ամեն կերպով օժանդակեցին. Սոսկալի է. ամբողջ Տարսնի մէջ ո՛չ մի ազատական թուրք չէ երևան եկած. տեղակալը և միւս էշրէֆները, ինչպէս նաև բոլոր պաշտօնական անձնատուութիւնները, որոնք երէկ իբր պահակ կը պտըտէին, այսօր ամենքն ալ ստիկօրէն և վատ վիճերուութեամբ կը խուսափեն վրտանգէն և իրենց պատեաններէն դուրս չեն ելլեր. հրապարակը զինուած ու քաջագործ խուժանին տրամադրութեան տակ դրուած է. կը լսենք զէնքերու շաչիւնը, ու կը դիտենք թալանի արարողութիւնը. մեր աչքերուն առջևէն կը տանին հայկական բոլոր հարստութիւնները, բոլոր ճոխութիւնները. Ու ահա հրդեհը. դատարկուած տուններու մէջ քարիւղը առատօրէն կը ցրցընուի, վառելանիւթներ կը դիզուին և կրակը կը սկսի. Մենք կը դիտենք այս ամենը Գօլէնի բարձրագոյն ննջարանի պատուհաններէն. բոլոր հայ տունները նոյն ճակատագրին կ'ենթարկուին. առաջին անգամ է որ կեանքիս մէջ կը տեսնեմ այսքան համաճարակ հրդեհ, բոցերը կը ծառանան իրենց իրաններով և ծուխի գուլաները՝ բարդ ու փոթորկավար ամպերու հանգոյն՝ վեր միշտ վեր կը զարկանան. գրեթէ վայրկենարար երկիւնքը կը մթազնի, հոլմ ալ զօրաւոր է. հրդեհէն մոխրներ և կայծեր կու գան ու կը սահին մեր

վրայէն. կը ստիպուինք զոցել պատուհանները, ծուխը ներս կը խուժէ և կը սպառնայ զմեզ խեղդել, արևը խաւարած է կարծես, ճիշտ այս տպաւորութիւնն է որ կ'ունենամ երբ կը դիտեմ կարմիր ու շատագոյն ծուխերու ալիքները որոնք կը կուտակուին ու կը թխպանան հետզհետէ. Գօլէնի մէջ ամեն ոք կու լայ, կը հեծէ.

ի գոյր կը ջանանք զանոնք հանդարտեցնել. ընտանիքի անդամներ կան, որոնք ներկայ չեն հիմա. ո՛վ գիտէ, մեռած են՝ թէ փախած. ամենքն ալ ճգնաժամի մէջ են, իրարու վրայ կը դիզուին. նստելու տեղ չկայ. բակին մէջ ո՛չ ոք կը համարձակի պտտիլ, օգլէնի բոլոր սրահները ննջարանները, դասարանները, գրադարանը, ընդունելութեան սրահը, գաւիթը և տնօրէնին բնակարանը, բոլորն ալ ժողովուրդին տրամադրութեան տակ դրուած են. հայր այս ընդունելութեան և ապահովութեան առջև գրեթէ կը շուարի. շնորհակալութեան սրտագին խօսքեր՝ յորդաւ հոս արտասուեց անկեղծութիւնով օծուած՝ դուրս կու գան ամեն շրթունքներէ...:

Բայց արև կու գայ կասկածը. կը նշմարենք որ 4000 է աւելի հայեր լեցուցած են օգլէնը. ո՛վ չըմտաբերեր թրքական քաղաքականութիւնը. ո՛վ չըմտածեր թէ ասիկա մի դժոխային խորամանկութիւն է հայերը համախմբելու, և զանոնք տնտեսապէս փնացնելէ ետքը վաղը ջարդելու. կասկածը արագին համեմատութիւններ կը ստանայ, երբ, մահաւանդ, կը դիտենք որ կառավարութեան կողմէ արգելքի ոչ մի արտայայտութիւն չի նշմարուիր. Հայապահակները, այդ խայտառակութեան մարմնացումները... Դուրսը կը հրդեհեն, կը սպաննեն, կը թալլեն, կը կողոպտեն, և կու գան մեզի ըսելու թէ քան մը չկայ. ու մենք, ծովը ինկողներս, օձերու պըլլուելու անխուսափելի հարկին տակ, դեռ կ'ուզենք յուսալ:

Բայց ինչպէս չյուսաւ. եթէ յոյսն ալ կորսնցնես, խենդենալը բան մը չէ. դուրսը կը զարնեն. մարթիններու և բէվօլվէրներու շփնդը դեռ կ'արձագանգէ ա-

մեն կողմէ. Յոյներուն մասնաւոր ուշադրութիւն կ'ըլլայ. հրդեհ ու թալան անոնց համար չեն. երբ հրդեհը անոնց տուններուն մօտենայ՝ ջրհաններով կը մարեն. կը հասկնանք որ ամեն ինչ հայերու դէմ նիւթուած դաւաճանութիւն մ'է, ինչ պէտք է ընել, ինչո՞ւ համար պահկնները հայերը կողոպտելէ յետոյ՝ զանոնք ամենքն ալ զօլէն կը բերեն, սոսկալի ջարդ մը կը նախատեսենք. այսօր կամ վաղը անպատճառ պիտի մորթուինք. զէնք չունինք. ինքնապաշտպանութիւնը բացարձակապէս անկարելի է. մենք անապահով կը զգանք: Մի քանի յոյն աշակերտներ Հոլանտական հիւպատոս Մ. Լիւ Սլանիային բռնակարանը կը դիմեն. մի քանի բարեկամներու հետ մենք ալ հոն կ'երթանք. հիւպատոսարանը մեր զօլէնին ճիշտ մօտիկն է. կը բացուի դուռը և վեր կ'ելլենք. յոյները գրեթէ ամենքն ալ հոն հաւաքուած են. կիները կու լան. անոնք ալ ապահով չեն զգար ինքզինքնին. հիւպատոսին աղջիկը գրեթէ ինչդեցած է. ա՛մեն կողմ կ'երթայ և շուարուն հարցումներ կ'ուղղէ:

Սենեակ մը կը մտնենք, ուր արդէն ուրիշներ նստած են. պատէն կախուած է Տիրամօր պատկերը. Տիրամայրը Յոյներու Աստուածուհին է: Հիւպատոսի աղջիկը ներս կը մտնէ և կ'աղօթէ պատկերին առջև արտասուագին. քիչ յետոյ ուրիշ տիկիներ և օրիորդներ ալ կու գան. քահանան ալ հոն է. և հահ կը սկսի պաղատախառն աղօթքը. սրտառուչ է. ամենքն ալ կու լան, ամենքն ալ կը հեծեն չեմ հասկնար բառերը. բայց կը հասկնամ թէ ինչու համար կ'աղօթեն, իրենց համար իրենց կեանքին համար և իրենց կեանքին համար կ'աղօթեն. կը յուզուիմ. բայց մասնաւոր ջանք մը կ'ընեմ չը յուզուեալու. կ'ուզեմ ստոյիկ մը դռնալ. չեմ ուզեր դիտել շուրջս. չեմ ուզեր տեսնել արհաւիրքը. դեռ կ'ուզեմ յուսալ: Միակ իտէալը, միակ մտասկեռումը որուն կառչիլ կ'ուզեմ հոգիին, այդ ալ կեանքն է: Ապրիլ կ'ուզեմ, անպատճառ ապրիլ. կ'ուզեմ, հոգս

չէ թէ ամեն ինչս կորսուի, մերկ մնամ առօրի մնամ. հոգս չէ. կ'ուզեմ ապրիլ:

ժամերը դարերու պէս երկար կը թուին, չեն սահիր. իսկ երբ քաղաքին ժամը հնչէ, մեռելական կոչնակի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ. երևակայեցէք մին որ իր մեռելութեան վրայ կը մտածէ, կը խոկայ... Երբեմն հայելիին մէջ ինքզինքս կը դիտեմ. մի քանի օրուան տազնապը ինչ այլալուծութիւններ յառաջ բերած է. չեմ կրնար հանդուրժել. կը հեռանամ հայելիին ջովէն:

Իրիկուան trainը աւելի սոսկալի լուրեր կը բերէ. Ատանայէն զինուոր մը կու գայ Ավանիային տունը. կը հասկնանք թէ ան երախտապարտ ըլլալու բաւական պատճառներ ունի այս ընտանիքին հանդէպ. հաստարիմ է և սանձարձակ անկեղծութեամբ կը խօսի իր սիրագործութիւններուն վրայ. կը պատմէ թէ հայերը սոսկալի դիմադրութիւն մը ըրեր են թուրք խուժանին դէմ և շատ մարդ մեղուցներ են. ասոր վրայ իրենք ալ երբ Ատանա հասեր են խուժանին միանալով ջարդեր են բուր հայերը. դեռ ծարաւի է ան. սոսկալի ատելութեամբ վառուած է հայերուն դէմ, չգիտեր թէ մենք հայ ենք, անոր համար կը պատմէ թուրք տարրին եղեռնական քաջագործութիւնները: Խեղճ հայ. ինչ ընել. եթէ չը զինուի՝ ոչխարի պէս կը մորթուի. եթէ զինուի՝ դարձեալ կը մեռնի: Միթէ կարելի է կառավարութեան կողմէ սխաբմտքի կերպով ծրագրուած կոտորածէն խուսափել:

Այդ միևնոյն զինուորը յայտարարեց նաև որ հայերը չընդունուին այս տան մէջ, «Հայերը պիտի ջարդենք, ետքէն դուք ալ կը վտանգուիք» ըսաւ. Անկարելի է բառերով բացատրել այն ներքին խռովքը զոր զգացի այդ պահուն, մտածեցի թէ այդ մարդը պիտի մեղսէր զիս հող, եթէ գիտնար որ հայ էի. շատ բարկութեամբ կը խօսէր. ճակտէն քրտինք կը հոսէր և քաջ երևոյթ ունէր. ինքզինքս չմտնելու համար ցովէն հեռացայ:

Երբ զինուորը դուրս ելաւ, նշմարեցի

որ Յոյները կասկածոտ նայուածքներ կ'ուղղեն իրարու. հայ ընտանիքները հետզհետէ ճամբուեցան զանազան պատրուակներով. մեզի ու է առաջարկ չըրին. կ'երկէ թէ կ'ամչնային մեզմէ. այս ամենէն յետոյ դեռ 20 հոգիի չափ հայեր մնացին հիւպատոսարանին մէջ:

Հրդեհը շարունակեց մինչև շաբաթ առաւօտ. գիշերը շատ անյոյս ժամեր անցուցին, վնասութիւնը իր գերազոյն աստիճանին հասեր էր: Հրդեհը այնքան կը մօտենայ որ մեզ ալ կը սպառնայ. բայց քիչ նշմարենք որ ամեն ջանք կը թափուի Յոյն տունները ազատ պահելու համար. անոր համար մի քիչ կը սփոփուինք, բայց վաղորդայնը, կը մտածեմ թէ վաղը առաւօտ բոլոր հայերը բնաջինջ պիտի ըլլան:

Շաբաթ առաւօտ է. մարթինի ձայն մը կը լսուի վարի փողոցէն. կ'իմանանք թէ օրինապահ պահակ մը հայ մը սպաններ է անձնատուր չըլլալուն համար! : Ու կը սպասենք մահուան...:

Առաւօտեան trainը կու գայ, Ատանայէն լուրի կը սպասենք. Յանկարծ փողոցին ծայրէն կը նշմարենք Գօլէճի Պատակառի Տնօրէնը, Տր. Քրիսթին, և Մր. Կիպլանը, որ 20—25 զինւորներու ընկերակցութեամբ կու գան հետիոտն. մեր ուրախութիւնը անչափ է. սակայն Մր. Բօնըրս չէր եկած. Տր. Քրիսթի իր աղջկան, Տիկին Բօնըրսի, սենեակը գնաց և դուռը փակեց. մահուան զոյժը անմիջապէս լըսուեցաւ. խեղճ Մր. Բօնըրս և Մր. Մալլըրը, երկուքն ալ գոհ գացեր էին ինչպէս պատմել արցունքներու պատմութիւնը, ալեգարդ տնօրէնը ինչպէս կու լար արտասուագին, հեկեկալով բոլոր ներկաներն ալ կու լային: Տր. Քրիսթի Ատանայի դէպքերուն սոսկալի պատմութիւնը ըրաւ. ինչ խժոժութիւններ, ինչ հոգեկարգներ...:

Կիրակի ինքզինքնիս պահով զգացինք Սենեկիայէ հասած զօրքերու պաշտպանութեան տակ: Աւերակներուն այց մը տալ որոշեցինք և մի քանի բարեկամներ

ըու հետ դուրս ելանք մեր հետ առնելով նաև զինուոր մը. նախ պանդոկ մը գացինք, ուր Գօզուլուզի (Տարսոնէ 9 ժամ հեռաւորութեամբ հայ գիւղ մը) փախուստակները ապախնած էին հազիւ 35—40 հոգի էին. մեծամասնութեամբ կիներ. Անոնց պատմութիւնը սոսկալի էր. ամբողջ գիւղը կործանած. բնակչութեան լիւ ըսպաննուած, 138 հոգի. քահանան իր ընտանիքով սոսկալի խժոժութիւններու ենթարկուած, դիակները այրուած. նոյն իսկ ողջ մարդիկ և կիներ այրուած. թրքացում և թլփատութիւն սանձարձակ. դեռ ինչպէս լսել թէ ինչպէս կրակներու մէջէն և արհաւիրքներու սարսափին մէջէն և սոնք կրցեր էին փախչիլ, մերկ, թշուառ ու եղկելի...:

Չենք կրնար հանդուրժել. դուրս կ'ելլենք պանդոկէն և կ'երթանք Գօլէճի դասատուներէն Ատամ էֆ. Պաղտիկեանի բրնակարանը. ինք ալ մեզի հետ է. տունն կողոպտուած է, բայց ոչ ամբողջութեամբ. տունը չէ հրդեհուած, որովհետև իսլամի մը կը վերաբերի. գրադարանը խորտակուած, գիրքերը և տետրակները ցիրուցան: Գորգերը և թանկագին իրերը թալանուած. կը դիտենք շուրջի տունները, որոնք հիմա քարակոյտներ են դարձած. բոլոր հայկական թաղը փրատակներու ցուցադրավայր մ'է. սեցած պատերու մասեր դէս ու դէն կը ցցուին դիւային արտայայտութեամբ. փողոց կ'իջնենք և կը պուրտենք. քարերու և մոխիրներու շեղջակոյտերուն մէջէն կը քալենք. կը նշմարենք պարպուած և խորտակուած զրամարկներ. երկաթեայ կարասիներ կան որոնք հրդեհին ջերմութենէն բոլորովին այլակերպուած են քարերու և մարմարիտները շերտութեան սառուկութենէն ճեղքուած ու փշուած... Կ'երթանք եկեղեցի. վարժարանները և Հնչ. Գլիւպը աւերակներ են դարձած, միայն Մանկապարտէզն է որ կը մնայ. եկեղեցին քարաշէն ըլլալով անկարելի եղած է զայն այրել, բայց այդ սրբալիայն ալ թատր եղած է մի ամպարիշտ կատակերգութեան. խաչերը, սկիհները, աշտանակները, բուր-

վառները և բոլոր սրբազան անօթները կողոպտուած են. ջահերը փշրուած. աւետարանները և շարականները բզկտուած ու գետին նետուած. խորանը և դասը խորտակուած. եպիսկոպոսական աթոռատեղին, որ նոր շինուած էր մեծ ծախքերով, քանդուած: Տաճարը կանգուն կը մնայ իր մերկ պատերով. գետինը փշրուած կը մնան գիրքեր և ապակեայ անօթներ և ջահերու պրիսմակներ, յոյժ սրտակեղեք երևոյթով: Նոյն իսկ այդ ամպարիշտ դերասանները շապիկ հագնելով և թագեր դնելով թափօր կազմեր են և եկեղեցիի սպասուհին ալ դազադի մէջ դնելով մեռելական արարողութիւններ կատարեր են, ծաղրելով կրօնքին սրբութիւնը... Մարմարեայ տապանաքարերը փշրուած են և շիրիմները պեղուած: Մակայն ինչ հարկ պատմելու կրկնուած պատմութիւնները. ամեն հայ իր առջև ունի վէպ մը, սոսկալի դէպքերու հաւաքածոյ մը. երևոյթները միեւնոյն են, երբ հայը՝ միեւնոյն հայն է, և թուրքը՝ միեւնոյն թուրքը: Կը ձգնէր եկեղեցին և դարձեալ զօլէճ կը դառնանք աւերակներուն մէջէն:

Մարդ չկրնար հանդուրժել երբ տեսնէ միակ օրուան մը մէջ գործուած այս նախահիւնները: Գազանները չեն կրնար այսչափ անգութ ըլլալ. ո՛հ դիւային են ասոնք, հակամարդկային են ասոնք, գեհեային են ասոնք: Գիտեցէք խեղճութիւնը, 500է աւելի ընտանիքներ անտուն մնացած են. ուտելու և հագնելու ոչինչ ունին, Տարսնի և շրջակայ ագարակներու և գիւղերու մէջ 600 ի մօտ անձեր սպաննուած են, շատերը սոսկալի խժոժութիւններով. կոյսեր և կիներ լլկուած, ոմանք առեւանգուած և թրջացուած. այրեր կան որոնք թլփատուած են...

Կառավարութիւնը պէտք է անպատճառ հատուցանէ բոլոր տնտեսական կորուստները. կառավարութիւնը պէտք է վճարէ անպատճառ, եթէ սահմանադրական է. Հայը պատասխանատուութեան ո՛չ մի բաժին չունի. այդ առթիւ ինչ որ ալ ըսուի բացարձակ և անազորոյն զրպարտութիւն

մը պիտի ըլլայ. Հայը անցեալէն խրատուած ըլլալով քիչ մը պատրաստութիւններ տեսած էր ինքնապաշտպանութեան համար. բայց երբ տեսաւ որ տեղական կառավարութիւնն է որ ջարդը սարքած է, ընկճուեցաւ. Տարսնի մէջ ո՛չ մի ընդդիմութիւն եղաւ. ատիկա յիմարութիւն պիտի ըլլար:

Եթէ կառավարութիւնը վճարէ մեր տնտեսական կորուստը, ո՞վ պիտի հատուցանէ 20000 է աւելի Հայերու արեան գինը. դարձեալ մոռացութեան մէջ պիտի նետուի այդ սոսկալի բողոքը... Ո՞վ մարդ կուրծի, ո՞վ համով մարդկութիւն, որ կը դաւանիս թէ « իրաւունքը զօրաւորինն է »...

ՍԻՐԱ
Հեղինակ «Հայի ճակատագրին»ի

Առաքել Սիւնեցւոյ « Վլամն սամցանուց դժոխաց »ի մասին.

(Ա. Մհ. 2. Կ. Արհեստ)

Առաքել Սիւնեցւոյ Աղամգիրքը հրատարակած պահուստ՝ անդրադարձայ որ « վան տանջանաց դժոխաց » քերթուածը (զոր իբր ի՞նչ տաղ մը հրատարակած եմ կոստանդին Եզնկացւոյ քերթուածներու հետ) Առաքել Սիւնեցւոյնն է. և արդէն Պ. Զօպանեան իմ այս անդրադարձութիւնս ծանոյց երբ գրեց սա տողերը.

Հ. Պոտուրեանի շնորհիւ ստուգուեցաւ որ « Հոգեվարքի տաղ »ը Առաքել Սիւնեցիինն էր ինչպէս և « Վանս դժոխաց »ը որ Աղամգրի մէկ հատուածն է: (Անահիտ 19 8 էջ 1):

Նոյնը պիտի ըսեմ երբ Առաքել Սիւնեցւոյ Գերթուածները հրատարակեմ՝ ուսումնասիրութեամբ:

Հ. Մ. Պ.

ԿՈՀԱԿ Շարաքարքր, Գրական, քաղաքական, տնտեսական և ընկերային. — Բաժանորդագիրն է Պոլիս և գաւառները տար. 50 դր:

Rédaction du journal « GOHAG »
Avenue de la S. Porte Rue Sépétjdji 27.

CONSTANTINOPLE